

ZAMONAVIY TIJORAT BANKLARI FAOLIYATINING ILG'OR XORIJIY
TAJRIBALARI

Tursunova I.X

O`zb.Res. Markaziy banki yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya: Maqolada bank tizimining xalqaro tajribasi, ularning o`ziga xos jihatlari o`rganilgan. Tadqiqot material va metodlariga ko`ra mavzu yuzasidan bir qator xorijiy iqtisodchi olimlari tomonidan moliyaviy barqarorlikka oid ilmiy tadqiqotlari o`rganilgan, sharhlangan. Rivojlangan mamlakatlar tijorat banklarining amaldagi amaldagi moliyaviy holati, bank xizmatlari turlari tahlil qilingan. Tadqiqot va tahlillar natijalaridan kelib chiqib xulosa berilgan hamda ushbu moliyaviy barqarorlik ko`rsatkichlaridan kelib chiqqan holda taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Abstract. The article examines the international experience of the banking system and its specific aspects. According to research materials and methods, a number of foreign economists have studied and commented on the scientific research on financial stability. The current financial situation of commercial banks of developed countries, types of banking services are analyzed. Based on the results of research and analysis, a conclusion was given, and proposals and recommendations were developed based on these indicators of financial stability.

Kalit so`zlar: mulkchilik shakli, 1,2,3 pog`onali bank tizimi, an`anaviy, islomiy, transmilliy, jami aktiv, kapital, deposit, nobank tashkilotlar.

Key words: form of ownership, 1, 2, 3-tier banking system, traditional, Islamic, transnational, total assets, capital, deposit, non-banking organizations.

Kirish. Mamlakatimizning zamonaviy bank sektori tobora raqobatbardosh bo`lib bormoqda, bu tijorat banklari oldiga bank mahsulotlari va xizmatlarini, shuningdek, ularni ilgari surish tizimini takomillashtirish maqsadini qo`yadi. Mijoz bank xizmatlari va mahsulotlari bozorida ob`ektiv moliyaviy maslahatlar va xizmatlarni masofadan turib olishni tanlab, bank xizmatlariga nisbatan talabchan va aqlli bo`ladi. Aholida kredit tashkilotlariga nisbatan qisman ishonchsizlik saqlanib qolgan sharoitda tijorat banklari yanada ilg'or bank mahsulotlari va xizmatlarini taklif qilib, mijozga faol moslashishga majbur.

Zamonaviy tijorat bankinging mijoz siyosati mijozlarning bank xizmatlari va mahsulotlaridan qoniqishini maksimal darajada oshirishga qaratilishi kerak. Shuning uchun kredit tashkilotlari ularni doimiy ravishda kengaytirib, takomillashtirmoqda. Ular tijorat banklariga ularni amalga oshirish jarayonida zarur daromad olish imkonini beradi.

Har qanday nazariyaning muhim nuqtasi xorijiy tajribani o`rganishdir. Biroq, bozorning asoslari va uning elementlari Yevropa va Amerika mamlakatlarida paydo bo`lganiga qaramay, xorijiy tajribani O`zbekiston amaliyotiga to`g`ridan-to`g`ri o`tkazishga yo`l qo`yilmaydi, chunki O`zbekistonning o`ziga xos xususiyatlarini, iqtisodiy tashkilotini hisobga olish kerak. Shunday qilib, mamlakatimiz bozori va tashqi bozorlarning ijobiy xususiyatlarini optimal kombinatsiyasini topish kerak.

Material va metod. Tijorat banklari faoliyat yuritishi hamda ular o'rtasidagi operatsiyalarning nazariy, huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy jihatlari xorijlik olimlar R.Breyli, S.Mayers, M.A.Eskindarov, T.I.Minina, E.A.Kuznetsov, V.V.Voloshina, A.S.Kudakov, K.V.Shichyova, M.A.Torbeeva, P.Krugmanlar tomonidan tadqiq qilingan⁴⁰.

Jeffri Krouter uchun Bank "o'zining va boshqa odamlarning qarzlari bo'yicha diler" ma'nosini anglatadi. Lekin bu unchalik oddiy emas. Uning ta'rifi nuqtai nazarga qarab farqlanadi. Morshedning yondashuviga ko'ra ko'rsatadigan xizmatlarga asoslanib, "Bank bu depozitlarni qabul qiluvchi va kreditlar beruvchi moliyaviy vositachi; har qanday moliya instituti xizmatlarining eng keng menyusini taklif etadi"⁴¹.

Tijorat banki faoliyatining rivojlanishi turli kredit tashkilotlari o'rtasidagi keskin raqobat sharoitida sodir bo'ladi. Shu bois mijozlar bazasini ko'paytirish orqali imkon qadar ko'proq foyda olish maqsadida tijorat banklari turli texnika va usullardan foydalanadilar. Shunday qilib, ular bank mahsulotlari va xizmatlarini ishlab chiqish va takomillashtirish orqali o'z faoliyatini farqlaydilar.

Umumiy iqtisodiy nuqtai nazardan, xizmat - bu nomoddiy narsa va buning evaziga iste'molchi, biznes yoki hukumat qimmatli narsalarni taqdim etishga tayyor.

F.Kotler xizmat deganda bir tomon boshqasiga taklif qilishi mumkin bo'lgan har qanday faoliyat yoki foyda deb hisoblagan. Xizmat mohiyatan nomoddiydir va mulkka egalik qilishga olib kelmaydi [28, p. 300].

So'nggi paytlarda amerikalik mutaxassis T.Xill tomonidan taklif qilingan xizmatlarning ta'rifi keng tarqaldi. Uning fikricha, xizmat - bu mahsulot yoki shaxsning holatini birinchisining oldindan roziligi bilan boshqa iqtisodiy birlik faoliyati natijasida yuzaga keladigan o'zgarish.

Professor O.I.Lavrushinning ta'kidlashicha, "bank muayyan korxonada pul, to'lov vositalari ko'rinishidagi maxsus turdagi mahsulot ishlab chiqaradi". Har bir mahsulot xizmatga mos keladi, ya'ni harakatlar majmui, bank mahsulotini yaratish jarayoni [29, b. 350].

Yu.S.Maslenchenkovning fikricha, bank xizmati bu, birinchi navbatda, kredit muassasasi xodimlarining mehnati, unumdorligi, uning mijozlari ehtiyojlarini qondirish jarayoni sifatida, shuningdek,

bank xizmati mijozlarga xizmat ko'rsatish (bank operatsiyalarini amalga oshirish) natijasidir. Shunday qilib, ushbu yondashuvning o'ziga xos xususiyati shundaki, uning asosiy qoidalari mijozga yo'naltirilgan, chunki tijorat banki bevosita ularga bog'liq.

⁴⁰ Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. 2-е рус. изд. (пер. Н. Барышниковой с 7-го междунар. изд.). — М.: Олимп-Бизнес, 2016. — 1008 с.; Эскиндаров М., Звонова Е. Мировые финансы. Учебник. — М.: КноРус, 2019. — 424 с.; Э. А. Кузнецов, В. В. Волошина. Транснациональные корпорации. Экономика и менеджмент. Бурун Книга. 2008. 320 с.; Шичёва К.В., Торбеева М.А. Транснациональные корпорации и их роль в мировой экономике. Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2016. с. 925-927.; Кудakov А.С. Особенности формирования финансово-промышленных корпоративных структур и их влияние на экономику страны. Проблемы современной экономики, №3(23), 2007. — С. 11.; Paul R. Krugman. Maurice Obstfeld, Marc Melitz. International economics: theory & policy/Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, Marc J. Melitz. — 9th ed. 2018. — 782 p

⁴¹ Traditional Banking Vs E-banking, Retrieved from: <http://www.svtuition.org/2010/06/traditional-banking-vs-ebanking.html>

Binobarin, bank mahsuloti bank mijoziga bir qator xizmatlar ko'rsatish usuli va natijasidir [43, b. 229].

Zamonaviy sharoitda mamlakatning bir, ikki yoki uch darajali bank tizimi ajralib turadi. Bir va uch bosqichli bank tizimlari kam uchraydi.

Bank tizimini qurishning bir darajali varianti quyidagi hollarda qabul qilinadi: markaziy bank hali tuzilmagan; mamlakatda faqat markaziy bank mavjud; markaziy bank barcha bank operatsiyalarini amalga oshiradi, boshqa davlat banklari (Lyuksemburg, Gonkong) bilan raqobatlashadi.

Uch pog'onali bank tizimi bank tizimi bo'lib, unda ikkita asosiy daraja - markaziy bank va tijorat banklaridan tashqari, boshqa kredit tashkilotlari bilan birgalikda uchinchi darajali ixtisoslashgan davlat banklari ajralib turadi. Bunday bank tizimining tarqalishiga musulmon mamlakatlarini misol qilib keltirish mumkin

Mulkchilik shakli, faoliyat turi va amalga oshirilayotgan operatsiyalar xarakteriga ko'ra tasniflangan turli tipdagi banklarning muayyan mamlakat iqtisodiyotida ustunligi rivojlangan mamlakatlar bank tizimlarining muhim tasnifi hisoblanadi.

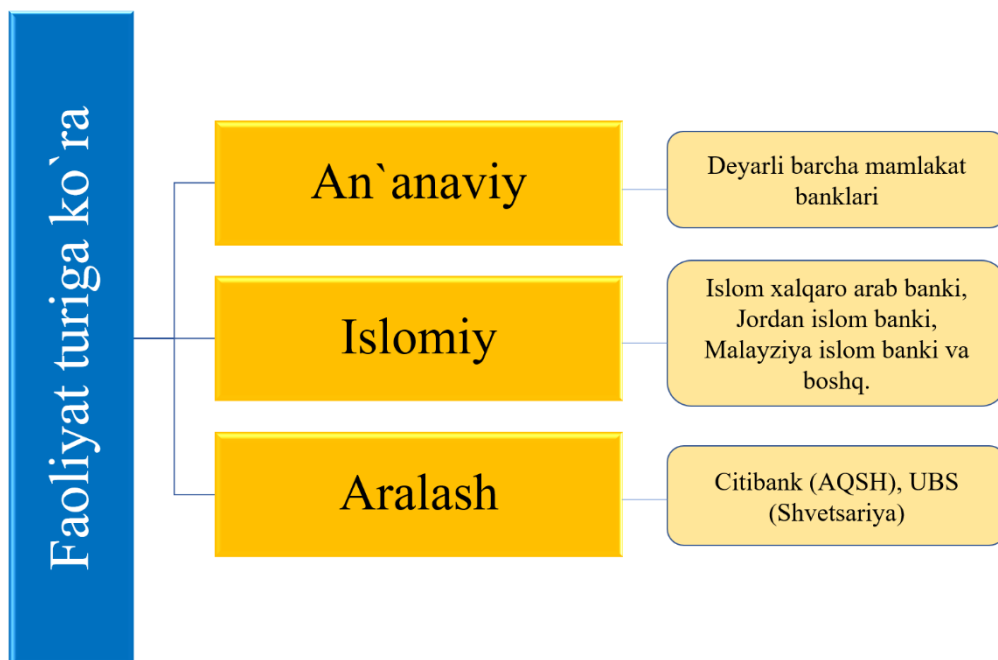
Mulkchilik shakliga ko'ra rivojlangan mamlakatlarda banklar davlat, aksiyadorlik, kooperativ, xususiy va aralash banklarga bo'linadi.

Mulkchilikning davlat shakli ko'pincha markaziy banklarga tegishli. Xuddi shunday holat Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Belgiya kabi mamlakatlarning markaziy banklarida ham yuzaga kelgan.

Aksariyat mamlakatlar qonunchiligiga ko'ra, milliy bank bozorlarida xorijiy banklarning faoliyat yuritishiga ruxsat berilgan. Bir qator mamlakatlarda (Fransiya va boshqalarda) xorijiy banklarning faoliyati cheklanmagan. Kanada va boshqa mamlakatlarda xorijiy banklar uchun ma'lum bir korridor joriy etilmoqda, ular miqdoriy doirada ular o'z operatsiyalarini yo'lga qo'yishlari mumkin.

Natijalar.Rivojlangan mamlakatlarning bank tizimlarida faoliyat turiga ko'ra biz quyidagilarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin⁴²:

⁴² D. McNoton. Banking establishments in developing countries.-IER MBRR.- Washington D.S., 1993.-P.75

I-rasm. Banklarning faoliyat turiga ko`ra ko`rinishlari⁴³.

➤ Islom banklari, ularning o'ziga xosligi shundaki, ular omonatlarni jalb qilmaydi va foizli kreditlar bermaydi, ammo bu tijorat kreditlarini xayriyaga aylantirishni anglatmaydi. Islom odob-axloq me'yorlariga ko'ra, faqat o'sha boylik solih bo'lib, uning manbai mulkdorning o'z mehnati va tadbirkorlik harakatlari, shuningdek, meros yoki hadya hisoblanadi. Bunday banklar musulmon bo'lmagan mamlakatlarda - Avstraliya, Buyuk Britaniya va AQShda, shuningdek, bir qator boshqa mamlakatlarda mavjud. Bu shuni ko'rsatadiki, ular xorijiy mamlakatlarning moliyaviy institutlari bilan raqobatlashishga qodir;

➤ Dunyoning ko'plab mamlakatlari uchun an'anaviy bo'lgan konversion banklar. Bunday banklar bozor ishtirokchilarining bir guruhidan mablag'larni sotib oladi va ularni boshqasiga sotadi, ssuda foizlari ko'rinishida belgilangan pul narxida. Dunyoda bunday banklarning mutlaq ko'pchiligi mavjud.

➤ an'anaviy operatsiyalar bilan bir qatorda foizsiz tamoyillarga asoslangan operatsiyalarni amalga oshiradigan aralash turdagi banklar, ya'ni. islomiy xususiyatga ega. Bunday banklar uchun musulmon mamlakatlarida o'z filiallarini ochish odatiy holdir. Qolaversa, bunday shoxobchalar faoliyat ko'rsatish xususiyatiga ko'ra oddiy islom moliya-kredit muassasalaridan farq qilmaydi. Masalan, Citibank (AQSh), UBS (Shveysariya) va boshqalar.

Bank tizimlari o'rtasidagi farqning xarakterli mezoni ma'lum bir mamlakatda universal yoki ixtisoslashgan banklarning ustunligidir.

Universal banklar Yevropa Ittifoqining aksariyat mamlakatlarida diversifikatsiya va risklarni pasaytirish tufayli katta e'tiborga ega. Bunday banklar mijoz uchun qulayroqdir, chunki ular turli xil bank mahsuloti yoki xizmatlaridan foydalangan holda ehtiyojlarni qondira oladi.

⁴³ Банковское дело: Учебник / [Под ред. Г. Н. Белоглазовой, Л. П. Кроливецкой]. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 592 с.

Umumjahon bank g'oyasi bank ixtisoslashuvining rivojlanishi bilan parallel ravishda rivojlandi, bu mamlakatda faqat ma'lum turdagi operatsiyalar bilan shug'ullanadigan kredit tashkilotlarining mavjudligini anglatadi. Ixtisoslashgan bank muassasalarini tasniflash quyidagi mezonlarga ko'ra amalga oshirilishi mumkin: funksional ixtisoslashuv, tarmoq ixtisoslashuvi, mijozlarga ixtisoslashuv, hududiy ixtisoslashuv.

Bunday ixtisoslashuvdan foydalanish banklarga mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, bank mahsuloti tannarxini pasaytirish va bank xizmatlarining yangi turlarini rivojlantirish imkonini beradi. Ixtisoslashuv g'oyasi AQSh, Buyuk Britaniya va Frantsiyadagi banklar uchun ko'proq xosdir.

Rivojlangan bank tizimining muhim xususiyati mijozlarga ko'rsatilayotgan bank xizmatlarining ko'pligidir. So'nggi o'n yillikda rivojlangan mamlakatlar bank tizimlarida xizmat ko'rsatish sohasi yetakchi o'rinni egallay boshladi. Bunga Yevropa Ittifoqining tashkil etilishi, transmilliy banklarning shakllanishi va shunga mos ravishda ikki bank xizmatlari bozori - Yevropa va Amerika o'rtasidagi raqobatning kuchayishi yordam berdi.

Yevropa bank xizmatlari bozorining o'ziga xos xususiyati bank faoliyatining hajmi va yo'nalishiga qarab uning mijozlar guruhlariga bo'linishidir. Yevropa tizimi bank xizmatlari bozorining oltita segmentini ajratib turadi.

Transmilliy. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida jami aktivlari milliy bank tizimining barcha aktivlarining 12% -25% ni tashkil etadigan ikki yoki uchta transmilliy banklar (TNB) mavjud, masalan:

Germaniya - Deutsche Bank, Fereintsbank Group, Dresdner Bank;

Frantsiya - BNP, Societe Generale, Credit Lyonne;

Gollandiya - ABNAMRO Bank, ING-Berings, RaboBank Group;

Shveytsariya - Shveytsariya bank korporatsiyasi, Shveytsariya Birlashgan banki, Credit Swiss Fest Boston.

I-jadval. 2022-yilda Top-10 talikka kiruvchi banklar ro'yxati va ularning asosiy ko'rsatkichlari⁴⁴

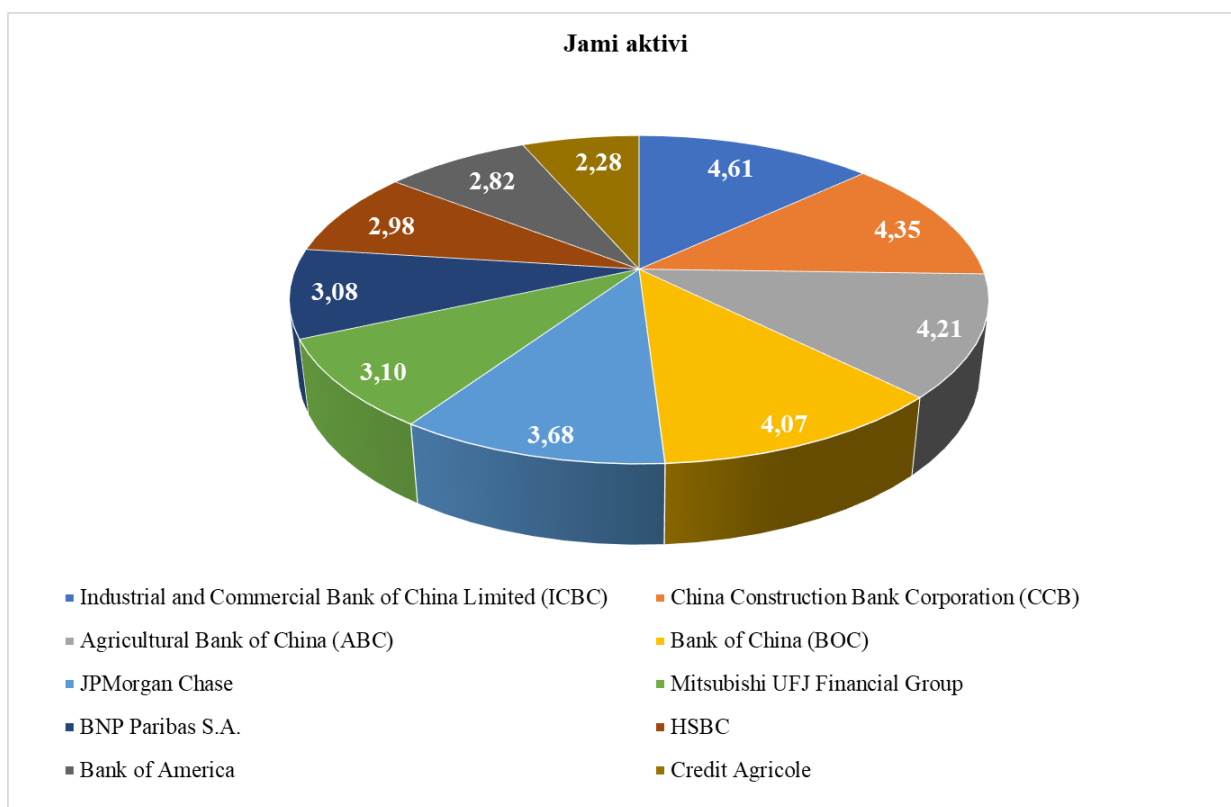
mld.doll

№	Bank nomi	Mamlakat	Jami aktivi	Kapitali
1	Industrial and Commercial Bank of China Limited (ICBC)	Xitoy	5,53	219,3
2	China Construction Bank Corporation (CCB)	Xitoy	4,76	167,6
3	Agricultural Bank of China (ABC)	Xitoy	4,57	150,4

⁴⁴ infos10.com sayti ma'lumotlari

4	Bank of China (BOC)	Xitoy	4,21	133,6
5	JPMorgan Chase	AQSH	3,74	406,8
6	Mitsubishi UFJ Financial Group	Yaponiya	3,17	95,1
7	Bank of America	AQSH	3,1	276,9
8	HSBC	Angliya	2,95	146,5
9	BNP Paribas	Fransiya	2,9	81,4
10	Credit Agricole	Fransiya	2,6	34,9

2022-yilning yakunlari bo'yicha Top-10 banklar ro'yxati natijalarida Xitoy tijorat banklari yetakchi o'rinda turibdi. Eng kuchli 5 talik banklarning 4 tasi (ICBC, CCB, ABC, BOC,) Xitoyga to'g'ri kelmoqda. Keyingi o'rinni AQSHning JPMorgan Chase banki, Yaponiyaning Mitsubishi UFJ Financial Group banklari egallab turibdi. Unga ko'ra, birinchilikni egallab turgan Industrial and Commercial Bank of China Limited banking aktivlari 5,53 mlrd.dollni, kapitali esa 219,3 mlrd.dollni, Top-10 talikning so'nggi banki Fransiyaning Credit Agricole banki bo'lib, uning aktivi 2,6 mlrd.doll, kapitali 34,9 mlrd. Dollni tashkil etdi.

2-rasm. Top 10 banklarning jami aktivlari miqdori (mlrd.doll)⁴⁵

TMBlar eng yirik milliy mijozlar bo'lmish transmilliy korporatsiyalarga (TMK) to'liq bank xizmatlarini ko'rsatadi, tashqi savdo operatsiyalariga, davlat qarzlariga xizmat

⁴⁵ infos10.com sayti ma'lumotlari

ko'rsatadi va yangi mijozlarni jalb qilish, qabul qiluvchi mamlakatdagi kichik va o'rta banklarni sotib olish va sotib olish orqali ularning iqtisodiy salohiyatini oshiradi.

- Ichki segmentga o'rta va kichik mintaqaviy banklar kiradi, ular ko'p hollarda ustav kapitalining nazorat paketini sotib olish orqali TNB tomonidan nazorat qilinadi. Ushbu banklar guruhi mahalliy yoki mintaqaviy mijozlarga e'tibor qaratadi va shaxsiy depozitlarning katta qismini to'playdi.

- Ixtisoslashgan banklar ikki yoki uchta kredit operatsiyalari, birinchi navbatda, ipoteka va iste'mol kreditlari bo'yicha ixtisoslashgan.

- Investitsiya banklari TMB tomonidan nazorat qilinadi, yuqori malakali kadrlarga ega bo'lgan kichik xodimlarga ega va tarmoq bank xizmatlarini ko'rsatishga ixtisoslashgan: qimmatli qog'ozlarni chiqarish, joylashtirish va savdosi; aktivlarni, eksport tushumlarini, tashqi qarzni sekyuritizatsiya qilish; korporativ moliya xizmatlari. Investitsion banklarning vazifalaridan biri chet el investorlarini jalb qilish, o'rta va uzoq muddatli kreditlar berishni tashkil etishdan iborat.

- bank bo'lmagan muassasalar. Eng yirik nobank institutlari qatoriga TMKlarning General Motors, General Electric, Ford, Motorola va boshqalar sho'ba korxonalarini kiradi. Buyuk Britaniyada nobank institutlariga qurilish jamiyatlari, buxgalteriya uylari, sug'urta kompaniyalari, pensiya jamg'armalari, investitsiya kompaniyalari kiradi.

- Xorijiy banklarning filiallari. Ushbu muassasalarning xizmat ko'rsatish portfeli markaziy apparat strategiyasiga qarab shakllantiriladi. G'arbiy Yevropa davlatlaridan birida xorijiy bank filialining tashkil etilishi marketing tadqiqotlarini o'tkazish zaruriyati, shuningdek, qabul qiluvchi mamlakatda global mijozlarga xizmat ko'rsatish zarurati, yirik sanoat korxonalarini va moliya bilan aloqalarning rivojlanishi bilan bog'liq. muassasalar, ularga arzonroq bank mahsulotlari va xizmatlarini taklif qiladi. Masalan, Vengriyada o'z kapitali bo'yicha 8-o'rinni egallagan dunyodagi eng yirik banklardan biri bo'lgan ABN AMRO Bank (Gollandiya) yetakchi milliy bank bo'ldi⁴⁶.

Amerika bank xizmatlari bozori rivojlanishning boshqa yo'lidan bordi. Amerika banklarining xizmat ko'rsatish sohasidagi asosiy maqsadi ularni dunyoning istalgan nuqtasida taqdim etish qobiliyatidir. Natijada, Amerika bank xizmatlari bozori bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- rivojlangan bank infratuzilmasi;
- ko'p sonli nobank moliya institutlarining mavjudligi;
- sanoat va bank kapitalini birlashtirish;
- jahon kapital bozorlarida Amerika TNB ning mavjudligi;
- elektron va kompyuter texnologiyalari, telekommunikatsiya tarmoqlarini rivojlantirish sohasida AQShning yetakchi o'rinlari;
- Amerika banklarining tashqi savdoga (asosan eksportga) va elektron bank xizmatlariga xizmat ko'rsatish sohasida xizmatlar ko'rsatishga yo'naltirilganligi.

⁴⁶ "Xalqaro moliya va hisob" jurnali, 2021-yil sentabr soni

Belgilarga ko'ra, AQSh bank xizmatlari va operatsiyalar bozorining asosiy xususiyati banklarning qisqa muddatli kreditlardan investitsiya xizmatlariga va mijozlarga maqsadli uzoq muddatli kreditlashga yo'naltirilganligidir. Amerika banklarining Yevropa banklaridan yana bir ajralib turadigan xususiyati tashqi iqtisodiy faoliyat uchun hisob-kitob, kassa va hujjatli xizmatlar uchun birinchi bank xizmatlariga yo'naltirilganligidir. AQShning elektron va kompyuter texnologiyalari, telekommunikatsiya tarmoqlarini rivojlantirish sohasidagi ilg'or pozitsiyalari banklarga ishonchlilik, universallik va minimal komissiya to'lovlarini o'zida mujassam etgan yangi bank xizmatlarini ishlab chiqish va taklif qilish imkonini beradi. Ushbu xizmatlardan biri FEDWIDR hisob-kitob tizimi orqali to'lovlarni amalga oshirish bo'lib, u Yevropa TARGET tizimidan arzonroq va belgilangan jadval asosida ishlaydigan Yevropa banklar uyushmasidan (EBA) farqli o'laroq, kuniga 24 soat ishlash imkoniyatiga ega.

AQSH bank tizimi dunyodagi eng yirik hisoblanadi, uning deyarli 90 000 ta bank filiallari va 371 000 ta bankomatlari mavjud. AQShda bank faoliyati G'arb mamlakatlari qaraganda ancha xilma-xildir. Konsolidatsiya jarayoni davom etayotganiga qaramay, milliy xolding kompaniyalari, dominant mintaqaviy banklar va kichikroq mustaqil banklardan tashkil topgan bu ulkan bank hamjamiyatida qattiq raqobat mavjud. Yirik xorijiy banklar AQSh bozoriga kirib borishda va kengayishda davom etmoqda⁴⁷.

AQShning eng yirik banklariga J. P. Morgan Chase & Company, Citigroup, Bank of America Corp kiradi. va boshq.

Rivojlangan mamlakatlarda markaziy bank odatda aksiyadorlik jamiyati shaklida bo'ladi. Qoida tariqasida, uning poytaxti davlatga tegishli (Frantsiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Niderlandiya va Ispaniya). Agar davlat kapitalning faqat bir qismiga ega bo'lsa (Belgiya, Yaponiya) yoki markaziy bankning aksiyadorlari tijorat banklari (masalan, AQShda) va boshqa moliya institutlari (Italiya) bo'lsa ham, davlat shakllanishida markaziy bankning boshqaruv organlari yetakchi rol o'ynaydi.

Turli mamlakatlarda markaziy banklar va davlat hokimiyati organlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning mazmuni va shakli sezilarli darajada farqlanadi. Ushbu turdagi o'zaro ta'sirlarni shartli ravishda ikkita model shaklida ifodalash mumkin:

- Markaziy bank Moliya vazirligining agenti va uning pul-kredit siyosatini yurituvchisi sifatida ishlaydi;
- Markaziy bank hukumatdan mustaqil bo'lib, davlat organlarining bosimisiz pul-kredit siyosatini yuritishda uning mustaqilligini ta'minlaydi.

Faqat 5 ta davlat - AQSH, Germaniya, Shveysariya, Shvetsiya va Gollandiya qonunchiligida markaziy banklarning bevosita parlamentlarga bo'ysunishi ko'zda tutilgan. Ko'pgina shtatlarda markaziy banklar g'aznachilik yoki moliya vazirligiga hisobot beradi.

Buyuk Britaniya, Frantsiya, Italiya, Yaponiya va boshqa rivojlangan mamlakatlarda moliya vazirliklari markaziy banklarga ko'rsatmalar berish huquqiga ega, ammo amalda bunday holatlar juda kam uchraydi. Qoidaga ko'ra, hukumat, tadbirkorlar va bankirlar uyushmalari yig'ilishlarida konsensusga erishiladi va Moliya vazirligi va Markaziy bank

⁴⁷ А. В. Волчек М. В. Руденко, Транснациональные банки в мировой экономике на современном этапе: роль, характерные черты и тенденции развития, научная статья, БГУ, 2020

vakillarining qo'shma bayonotlarini imzolashda o'z aksini topadi. Rivojlangan mamlakatlar markaziy banklari o'rtasidagi muhim farqlar bank rahbariyatini tanlash yoki tayinlash tartibi bilan bog'liq. Shu asosda mamlakatlarning uchta guruhini ajratish mumkin:

➤ Markaziy bankning boshqaruv organlari (Prezident va Direksiya a'zolari) hukumat tomonidan tayinlanadigan yoki hukumat tomonidan taklif etilgan nomzodlar orasidan saylanadigan mamlakatlar. Bu guruhga Avstriya, Buyuk Britaniya, Daniya, Fransiya, Germaniya, Shveytsariya, Yaponiya kiradi.

➤ Markaziy bank prezidenti siyosatchilarni o'z ichiga olmagan Bank Boshqaruv Kengashi tomonidan tayinlanadigan, keyin esa Vazirlar Kengashi tomonidan tasdiqlanishi va mamlakat Prezidenti tomonidan tasdiqlanishi kerak bo'lgan mamlakatlar. Bu guruh Italiya tomonidan taqdim etilgan.

➤ Tayinlash to'g'risidagi qaror Markaziy bank tomonidan taklif qilingan nomzodlar asosida Vazirlar Kengashi tomonidan qabul qilinadigan mamlakatlar. Bu guruhga Niderlandiya kiradi.

Rivojlangan mamlakatlar bank tizimlarining mohiyati va tuzilishini ko'rib chiqib, shunday xulosaga kelish mumkinki, eng keng tarqalgani markaziy bank va tijorat banklaridan tashkil topgan ikki bosqichli bank tizimidir. Aniqlanishicha, ushbu turdagi bank tizimi nafaqat moslashuvchanlik, balki markaziy bank va kredit tashkilotlari o'rtasida nafaqat to'g'ridan-to'g'ri, balki qayta aloqaning mavjudligi bilan bog'liq afzalliklarga ega, balki pul massasini nazorat qilishni qiyinlashtiradigan va pul oqimini cheklashni qiyinlashtiradigan kamchiliklarga ham ega. banklar va kredit tashkilotlari faoliyati erkinligi. Bank tizimlarini kontinental va anglo-amerikalik tiplarga ko'rib chiqilayotgan tasnifi banklarning investitsion jarayondagi va shunga mos ravishda rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotidagi rolini tushunishga yordam beradi.

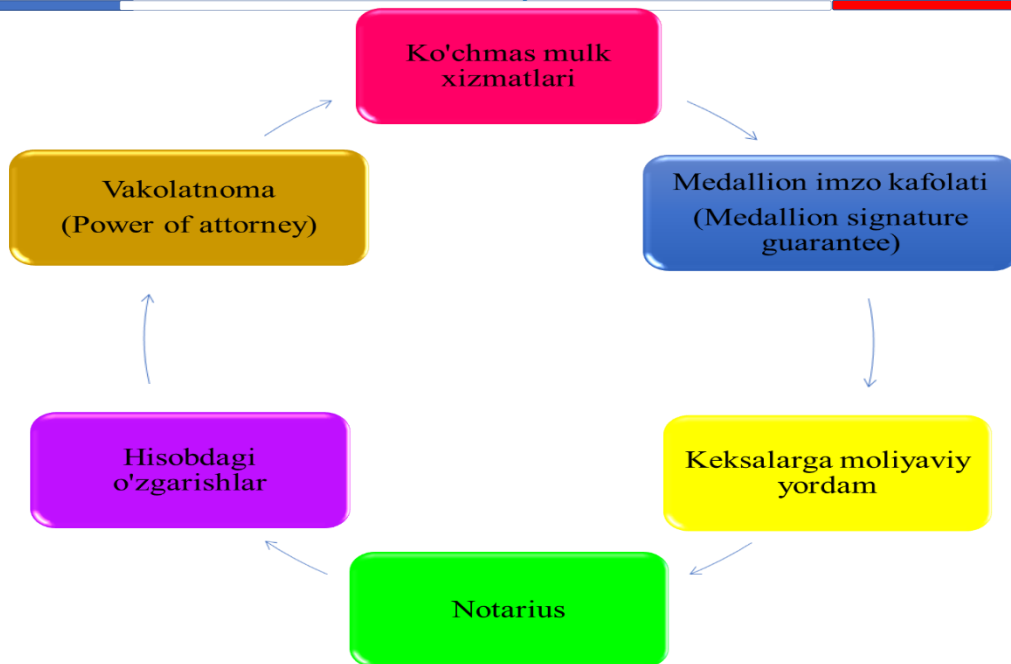
banklarining tajribasi ham qiziq. Shveytsariyada bank faoliyati juda xilma-xildir, garchi u universal bank tamoyillariga asoslanadi. Faoliyati to'liq yoki qisman ixtisoslashgan banklarning bir nechta guruhlari mavjud: yirik banklar, kantonal banklar, mintaqaviy banklar va jamg'arma kassalari, Raiffeisen guruhi, xususiy banklar, xorijiy va boshqa banklar.

Yangi Zelandiya bank tizimining tajribasi qiziqarli bo'lib, u rivojlangan va yaxshi ishlaydigan bank tizimiga ega bo'lib, ko'plab korxonalar faoliyatini ta'minlaydi va iste'mol kreditlari beradi⁴⁸.

Kredit tizimi rivojlangan mamlakatlarda zamonaviy bank faoliyatining o'ziga xos xususiyati keng mijozlar bilan ko'plab bank operatsiyalarini amalga oshirishdir.

Masalan, Buyuk Britaniyadagi eng yirik tijorat banklari (kliring banklari) o'z faoliyatida mijozlarga xizmat ko'rsatish operatsiyalarining 100 ga yaqin turlaridan, AQSH tijorat banklari 150 dan ortiq:

⁴⁸ Исаева, Е.А. Банковское дело: учебно-практическое пособие / Е.А. Исаева. – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2011. – 317 с.

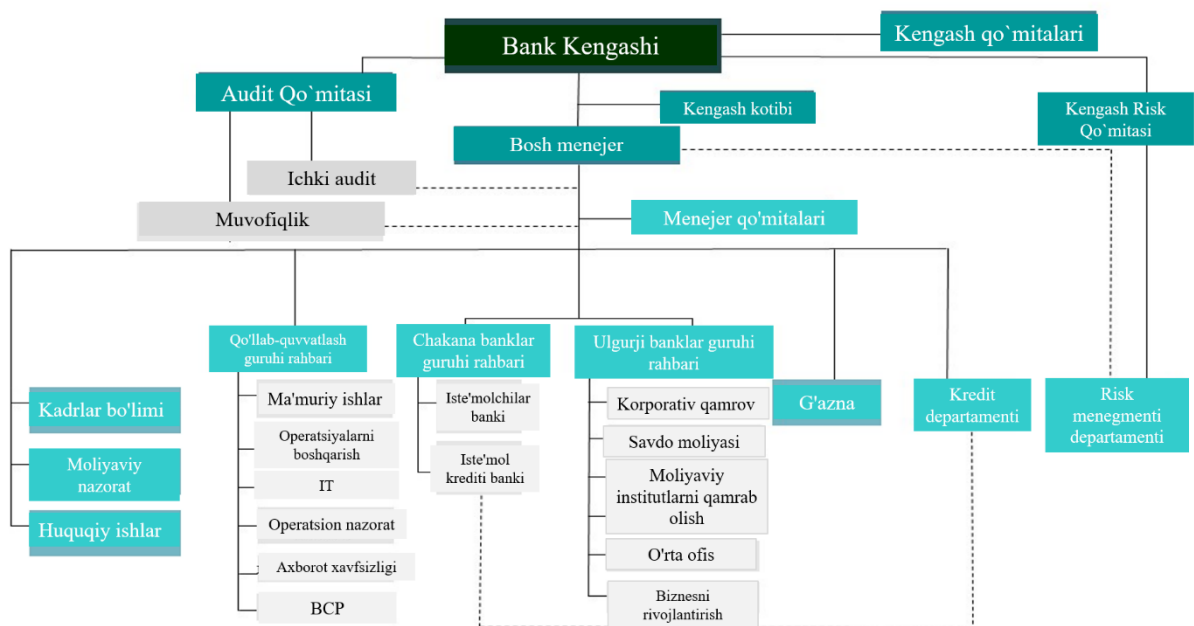

3-rasm. Bank of Amerika tomonidan mijozlarga taklif etilayotgan xizmatlar⁴⁹

Yaponiya banklari esa 300 ga yaqin turdagi operatsiyalardan foydalanadilar.

Hozirgi vaqtda AQShda 15 mingdan ortiq tijorat banklari mavjud bo'lib, ulardan eng keng tarqalgani filialsiz banklar, ya'ni filiallari bo'lmagan banklar.

Shunday ekan, AQSH eng ko'p tijorat banklariga ega davlat hisoblanadi. Misol uchun, Kanadada barcha bank xizmatlari keng filiallar tarmog'iga ega bo'lgan 20 dan ortiq bo'lmagan banklar tomonidan taqdim etiladi.

4 -rasm. Amerika tijorat banki (Citibank) tashkiliy strukturasi⁵⁰

⁴⁹ <https://www.bankofamerica.com> sayti ma'lumotlari

⁵⁰ caytos.theetowahgroup.com sayti ma'lumotlari

AQSHdagi tijorat banklarining ulushi mamlakatdagi barcha moliya institutlari jami aktivlarining qariyb 35% ni tashkil qiladi.

Investitsiya banklari ham garovli kreditlashdan faol foydalana boshladilar. Shunday qilib, so'nggi 10-15 yil ichida Qo'shma Shtatlarda investitsiyalarni qimmatli qog'ozlar bilan ta'minlash uchun kreditlash keng tarqaldi.

Fransiyada bank tizimi uch darajadan iborat: markaziy bank, tijorat banklari, ixtisoslashgan moliya institutlari. Ular orasida investitsiya, ipoteka, tashqi savdo banklari, sug'urta va moliya kompaniyalari, pensiya jamg'armalari va boshqalar bor.

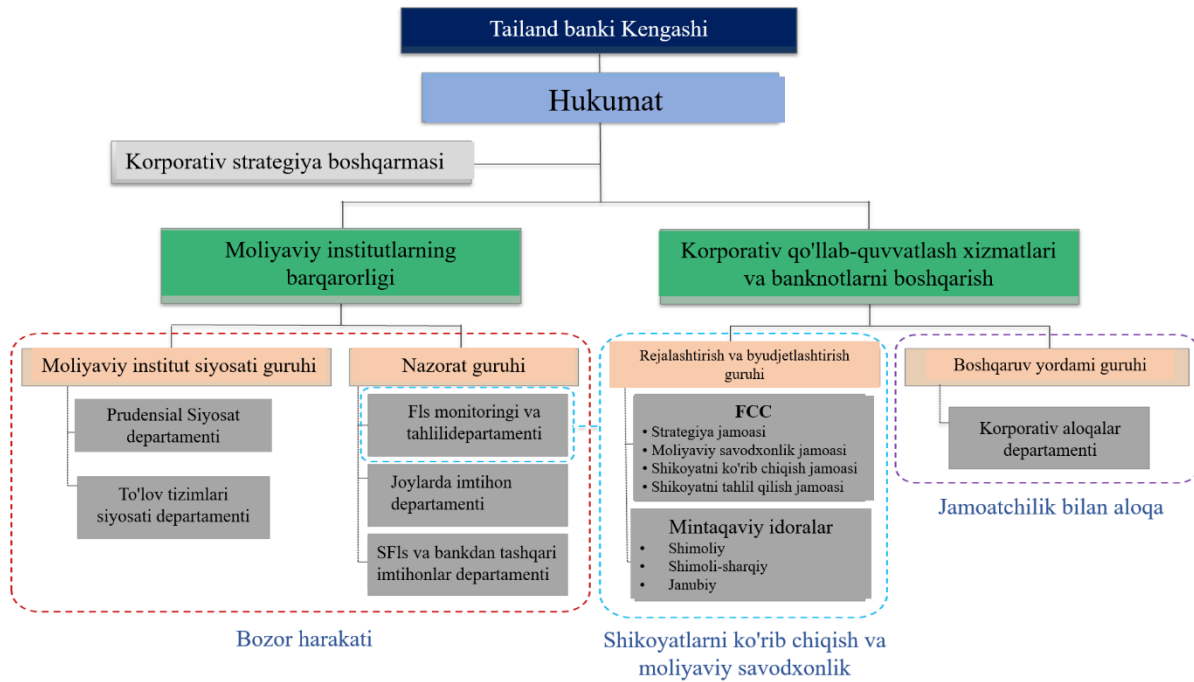
Fransiya bank tizimiga xos bo'lgan 4 ta asosiy xususiyatni shartli ravishda ajratib ko'rsatish mumkin:

- rivojlanishning yuqori darajasi;
- bank subyektlarining xilma-xilligi;
- Fransiya banklarining xorijdagi, shuningdek, Fransiyadagi xorijiy banklarning filiallari va filiallari tarmog'ini rivojlantirish.

Fransiya bank tizimida maslahat faoliyati ikki organ tomonidan amalga oshiriladi: Milliy kredit kengashi va mijozlarning maslahat qo'mitasi. Ushbu organlar bilan bir qatorda bank tizimiga qaror qabul qilish huquqiga ega bo'lgan organlar: Bank faoliyatini tartibga solish qo'mitasi va kredit tashkilotlari qo'mitasi kiradi. Kredit tashkilotlari faoliyatini nazorat qilish bank komissiyasi tomonidan amalga oshiriladi va ushbu muassasalar faoliyatini ma'muriy huquqiy nazorat qiladi.

Hozirgi vaqtda Xitoy bank tizimida to'rt turdagi kredit institutlari mavjud: siyosiy banklar (eksport-import banki, Xitoy taraqqiyot banki va Xitoy qishloq xo'jaligini rivojlantirish banki) davlat banklari yoki katta to'rtlik banklari (Bank of China, China Commercial and Industrial). Bank, Xitoy qurilish banki, Xitoy qishloq xo'jaligi banki), aksiyadorlik banklari (China CITIC Bank, China Everbright Bank, Mingsheng Banking Corporation, China Merchants Bank va boshqalar), shuningdek, shahar va qishloq kredit kooperativlari. Xitoy bank tizimining nazorat qiluvchi va tartibga soluvchi organi Xitoy

Xalq banki, shuningdek, Bank nazorati qo'mitasidir.

5-rasm. Tailand banki boshqaruvi tuzilishi.

Hindixitoy davlati hisoblangan Tailandda hukumat bank boshqaruvida asosiy o'rinni egallaydi.

Bu bosqichda Xitoy davlat banklari uchun asosiy masala islohot bo'lib, u ikki asosiy jihatdan iborat: aksiyadorlik jamiyatiga aylantirish va qimmatli qog'ozlar bozorida aksiyalarni joylashtirish.

Shu bilan birga, "yomon" qarzlarni muammosini hal qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. XXR hukumati ushbu muammoning mavjudligini nisbatan yaqinda tan oldi va uni hal qilishning samarali usullarini taklif qildi.

Xulosa. Yuqorida qayd etilganlardan kelib chiqib, bank asosiy faoliyati jismoniy va yuridik shaxslarning omonatlarini jalb qilish hamda shu yo'l bilan o'z nomidan va o'z mablag'lari hisobidan jalb qilingan mablag'larni joylashtirishdan iborat bo'lgan banklar kredit tashkilotlari sifatida, aslida, moliyaviy vositachi rolini o'ynaydi.

Zamonaviy tijorat banklari haqida gapirganda shuni ta'kidlash kerakki, kredit tizimining boshqa bo'g'inlari singari ular ham doimo rivojlanib, faoliyat shakllari, raqobat usullari, nazorat va boshqaruv tizimi o'zgarib bormoqda.

So'nggi yillarda bank filiallarini ochishni qo'llab-quvvatlashning kuchayishi, elektron terminallarning paydo bo'lishi va xalqaro bank faoliyatining keng tarqalishi tufayli bank sohasida raqobat kuchaydi. Boshqa moliya institutlarining (masalan, tijorat banklari bilan bog'liq bo'lgan ko'plab xizmatlarni ko'rsatadigan jamg'arma institutlari va pul bozori investitsiya fondlari kabi) tez o'sishi tufayli ham raqobat kuchaydi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda quyidagilarni amalga oshirilishi tavsiya etiladi:

- bank xizmatlari va mahsulotlarining yangi turlarini joriy etish;
- Xalqaro standartlarga mos ravishda standartlarni ishlab chiqish;

- tijorat banklarini transformatsiya qilish va xususiylashtirish jarayonlariga maslahatchi sifatida xalqaro konsultantlarni jalb qilish;
- bank-moliya sohasida zarur malaka va tajribaga ega bo'lgan mutaxassislar bank kengashiga mustaqil a'zolani jalb etish;
- bank xizmatlariga bo'lgan talabni inobatga olgan holda bank infratuzilmasini (filial, bank xizmatlar markazi, o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish markazi, bankomat va infokioskalar) kengaytirish;
- filiallarning kredit ajratishda bosh banklar bilan qo'shimcha kelishuvsiz skoring asosida mustaqil qarorlar qabul qilish tizimini kengaytirish;
- qulay to'lov xizmatlarini yaratish va rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. 2-е рус. изд. (пер. Н. Барышниковой с 7-го междунар. изд.). — М.: Олимп-Бизнес, 2016. — 1008 с.;
2. Эскиндаров М., Звонова Е. Мировые финансы. Учебник. – М.: КноРус, 2019. – 424 с.;
3. Э. А. Кузнецов, В. В. Волошина. Транснациональные корпорации. Экономика и менеджмент. Бурун Книга. 2008. 320 с.;
4. Шичёва К.В., Торбеева М.А. Транснациональные корпорации и их роль в мировой экономике. Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2016. с. 925-927.;
5. Кудаков А.С. Особенности формирования финансово-промышленных корпоративных структур и их влияние на экономику страны. Проблемы современной экономики, №3(23), 2007. – С. 11.;
6. Paul R. Krugman. Maurice Obstfeld, Marc Melitz. International economics: theory & policy/Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, Marc J. Melitz. – 9th ed. 2018. – 782 p
7. Котлер Ф., Основы маркетинга : учебник / Ф. Котлер – Санкт- Петербург : дом «Вильямс», 1999. – 842 с.
8. Лаврушин О. И. Деньги, кредит, банки : учебник / коллектив авторов: под ред. О. И. Лаврушина. – 15-е изд. – Москва : Кнорус, 2016. – 448 с
9. Овчарова К. И. Банковская услуга: сущность и перспектива развития / К. И. Овчарова, Л. И. Крячкова // Молодежь и системная модернизация страны. – 2018. – Том 1. – С. 228-231.
10. **А. В. Волчек М. В. Руденко, Транснациональные банки в мировой экономике на современном этапе: роль, характерные черты и тенденции развития, научная статья, БГУ, 2020**
11. Исаева, Е.А. Банковское дело: учебно-практическое пособие / Е.А. Исаева. – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2011. – 317 с.
12. **Банковское дело: Учебник / [Под ред. Г. Н. Белоглазовой, Л. П. Кроливецкой]. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 592 с.**

13. Traditional Banking Vs E-banking, Retrieved
from: <http://www.svtuition.org/2010/06/traditional-banking-vs-ebanking.html>

14. D. McNoton. Banking establishments in developing countries.-IER MBRR.-
Washington D.S., 1993.-P.75

15. "Xalqaro moliya va hisob" jurnali, 2021-yil sentabr soni

16. infos10.com sayti ma`lumotlari

17. <https://www.bankofamerica.com> sayti ma`lumotlari

18. caytos.theetowahgroup.com sayti ma`lumotlari